

Ставицька 2001: Ставицька Л. О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 59-68.

Ставицька 2005: Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с.

Шовгун: Шовгун Н. О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп. Дис.. канд філол. наук: 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 176 с.

Tetyana Mykolenko. Jargon aspect of school language. *At clause some general and specific features of the school's jargon was considered, six groups of the school's jargon of Ternopil town was selected and wordformation's analysis of lexicon of these groups was carried out too.*

Key words: youth jargon, school jargon, wordformation.

Наталя Парасін, Володимир Цаль (Тернопіль)

ПИТАЛЬНА КОНСТРУКЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНФЛІКТУ-СВАРКИ

Стаття присвячена проблемам, пов'язаним із дослідженням чинників, що вносять дисгармонію в спілкування. Описано основні типи питальних речень, що функціонують у конституації сварки.

Ключові слова: конфліктологія, мовленнєвий акт, сварка, питальне речення.

Трагування мови як дискурсу передбачає ставлення до неї як до соціальної дії. На формування такого погляду вплинула низка теоретичних положень у філософії, соціології, лінгвістиці. Одне з центральних місць серед них посідає теорія мовленнєвих актів, створена Дж. Остіном на початку 50-х років ХХ століття, розвинена і конкретизована в працях Дж. Серля. За цією теорією мова – це сфера комунікативної діяльності, у якій здійснюється вплив на поведінку, думки й емоції людей – учасників спілкування. У межах цієї теорії досліджені й описані особливості успішного мовленнєвого

спілкування зокрема такі, як мотивований і вдалий розподіл ролей, однакове спрямування інтенції обох комунікативів, ясна мета тощо. Дотримання чи недотримання комунікативних постулатів зумовлює розвиток спілкування за моделлю згоди або за моделлю конфлікту [Богушевич: 15].

Неможливо визначити норми гармонійного спілкування без виявлення чинників, що вносять дисгармонію, викликають негативні або агресивні емоційні й психологічні стани учасників комунікації. Ці проблеми розглядаються в теоріях комунікативного збою (О. Падучева), комунікативного провалу (Т. Шмельова), комунікативної невдачі (О. Єрмакова, О. Земська), мовного конфлікту (С. Ільєнко) та інших [див.: Третьякова 2003]. Конфлікт передбачає протистояння партнерів у процесі мовленнєвої комунікації, спричинене різноспрямованими інтересами, думками, комунікативними намірами. При вербальному конфлікті один із учасників завдає шкоди іншому засобами мови. Такі дії суб'єкта мовлення визначають мовленнєву поведінку іншого учасника – адресата: він, усвідомлюючи, що мовленнєві дії спрямовано проти його інтересів, відповідає подібними акціями, виражаючи своє ставлення до предмета мовлення або співбесідника.

Незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої вивченню конфліктної ситуації, та активний розвиток окремої науки – конфліктології, – актуальність пропонованої теми визначається тим, що причини й умови конфліктної і гармонійної соціально-комунікативної взаємодії залишаються до кінця не дослідженими. Одним із аспектів цієї проблеми є аналіз конситуації сварки – її структури, засобів реалізації, форм прояву тощо. Метою нашої статті є виявлення специфіки питальних речень як конструктивного елемента мовленнєвої ситуації сварки.

Сварка як різновид вербального конфлікту є звичною формою з'ясування стосунків у побутовому спілкуванні, тому об'єктом дослідження вибрано розмовно-побутове мовлення. Її конститутивними особливостями є те, що мета-завдання і мета-результат не збігаються. Конфронтацію між ними вчені пояснюють тим, що мета-результат передбачає одного переможця, але ніхто з учасників не хоче бути переможеним [Байрамуков].

Конситуація сварки, що будується у формі діалогу, має яскраву особливість – використання різних за метою висловлювання речень. Їхня взаємодія формує загальне інтонаційне тло, за яким можна визначити характер конфлікту і форму його розв'язання (від порозуміння між опонентами до переходу вербального конфлікту у фізичний). Питальні речення є однією з основних складових мовленнєвого прояву конфлікту.

У сучасному мовознавстві модальне значення питальності трактують як вимогу підтвердження чи заперечення відповідності загального змісту питального речення зображуваній або відображуваній ним ділянці дійсності чи з'ясування якогось істотного моменту відповідної ділянки дійсності [Загнітко: 110]. Загальні логічні закони розвитку мови рефлексуються й у конфліктних комунікативних актах, бо будь-який конфлікт передбачає конкретизацію, з'ясування певних ситуацій, людських учинків чи їх інтерпретації мовцями. Питальні речення, спрямовані на отримання певної інформації, в основному використовуються в ролі початку конфліктної ситуації.

Суперечка, як і будь-який інший комунікативний акт, – явище динамічне, розтягнене у часовій площині. Воно може бути спонтанним або запланованим, обдуманим (пор., наприклад, побутову суперечку та конфліктну ситуацію, відображену в пресі). Причиною суперечки може стати дія, що відбулася задовго до конфлікту, або ж дія, що безпосередньо викликає конфлікт. Якщо причина сварки лежить в іншій часовій площині, то вона актуалізується при безпосередньому контакті учасників конфлікту за допомогою питань, наповнених конкретним значенням. Причиною в такому випадку здебільшого є прояви непрямой вербальної агресії (плітки, пересуди тощо), тому питальні речення будуються на основі лексем *сказати, говорити, плести* та подібних. Наприклад: *Що* ти в сеті наплела, що я не вчуся в університеті?* Причиною конфліктної ситуації може бути давня дія, сприйнята одним із учасників майбутнього конфлікту як неадекватна дійсності, несправедлива, неправильна. Наприклад: *Ти нащо забрав з моєї каптьорки крани?* Такі питання прогнозують конфліктний шлях розвитку спілкування, проте при відповідно

* В статті використано усне діалектне мовлення.

аргументованій спокійній відповіді можливе примирення співбесідників. Якщо учасники конфліктного комунікативного акту тільки зустрілись, то ними дотримуються норми етикету, тобто використовуються загальноприйняті формули вітання. Далі можливі перехідні мовленнєві форми, що дають змогу зачинателеві конфлікту акцентувати увагу на актуальних для нього питаннях. *Добре, що я тебе побачила. Я вже хотів до тебе дзвонити. О, хто шукає, той знаходить* тощо. Безпосереднім початком конфлікту є питання, що з'ясовують тему майбутнього спілкування. Наприклад:

– Привіт!

– Привіт!

– *Добре, що я тебе побачила. Слухай, що ти там в Оксани про мою Вальку сплітала?*

Такі конструкції супроводжуються словами *слухай, чуєш, до речі, кстаті*, вигуками, що виконують роль звертання. Наприклад: *Ей ти! Ти чого назвав мою сестру козою? Гов! Стій! Ти коли збираєшся гроші віддати?*

При спонтанному виникненні конфлікту причина безпосередньо зумовлює його розвиток і з'ясовувати її суть нема потреби. У такому випадку питання спостерігача за певною дією викликані усвідомленням того, що вона не відповідає нормам поведінки та моралі. Типовими у цій ситуації є питання *Що ти робиш?* та інші. Наприклад, ситуація в барі. Один молодий чоловік із компанії відвідувачів сів і поставив ноги на стіл. Підійшов офіціант: *Ти що робиш?* У таких фразах наявна вказівка на неправильну поведінку і прихована погроза, яка стає явною у висловах на зразок: *Ти що, дурак?; Ти що, лох?; Ти що, здурів?*

Отже, у ролі початку конфліктної ситуації використовуються речення з питальною семантикою та питальні конструкції з вказівкою невідповідності дій якоїсь особи нормам поведінки. Крім цього, питальна форма речень активно використовується для формування сюжету сварки, який розвивається або в напрямку припинення, або в напрямку розгортання конфлікту.

Одним із засобів підтримання конфліктної ситуації з можливістю зменшення її активності є перепитування. Повторення частини висловленої супротивником фрази дає можливість опоненту обдумати ходи партії-суперечки, виграти час, вибудувати тактику подальших

дій і тим самим утримати суперечку на тому рівні, що й була, не налаштувати супротивника проти себе ще більше, але й самому не втратити позицій, не визнавати себе винним чи слабшим. Наприклад:

– *Ти що про мене наплела вчора?*

– *Хто, я?*

Будь-яке питання передбачає отримання певної інформації або конкретизацію цієї інформації. Питання – перепитування стосуються теми висловленого, тому їх семантика не збігається з семантикою власне питальних речень. У наведеному діалозі питання-перепитування спрямоване на заперечення сказаного, а тому не потребує відповіді. Імпліцитне значення таких фраз можна розкодувати так: *Цього не може бути. Ваша реакція на мої вчинки неправильна, не відповідає дійсності.* Найчастіше у питаннях-запереченнях використовуються займенники *я, мене*. Наприклад, діалог 1:

– *Куди прещ, що не бачиш, що там моя сумка?*

– *Я?*

Діалог 2:

– *Та я тебе вчора в місті бачила!*

– *Мене?*

Займенники *я, мене* можуть конкретизуватися іншими займенниками, утворюючи конструкції *Хто, я?* та *Кого, мене?*. Наприклад:

– *Ти чого мені ногу підстави?*

– *Хто, я?*

Рідше з указаними особовими займенниками використовуються лексеми *де* і *коли*, які передбачають конкретизацію часу або місця дії. Наприклад:

– *Та ти сам туди ходив!*

– *Я? Коли?*

Короткі непоширені питальні речення, що складаються з займенників, можуть доповнюватися поширеними питальними конструкціями, в яких повторюються ті самі займенники. Наприклад:

– *Ти казала, що дома будеш, а я тебе в місті бачила.*

– *Мене? Мене бачила в місті? / Мене? Де ти мене бачила?
/ Мене? Коли ти мене бачила?*

Якщо призвідник конфлікту не налаштований дуже агресивно, то опонент, затягуючи час питаннями-перепитуваннями, може поглибити суперечку чи перевести її в спокійне русло. Останнього можна досягти в тому випадку, якщо факти не є достовірними або їх так сприймає той, хто почав конфліктну ситуацію. Найпростішим засобом для погашення емоцій є заперечення відповідачем сказаного про його дії. Наприклад, діалог 1:

– *Ти чого мені ногу підставиє?*

– *Хто? Я? Не підставляє я тобі нічого.*

Діалог 2:

– *Та ти сам туди ходиш!*

– *Я? Коти? Не ходжу я туди!*

Ефективним у таких випадках є прийом зміщення акценту в конфлікті шляхом використання фрази-сумніву *Хто тобі сказав?* Питання передбачає отримання відповіді, а це дає можливість зробити винним когось іншого, примусити опонента засумніватися у сказаному.

Популярним у жіночому спілкуванні в конфліктних ситуаціях є питання, за допомогою яких применшується вага зробленої дії чи сказаного слова і знижується напруга пристрастей: *Та що я тобі таке сказала?, Та що я такого зробила?*

Значно різноманітнішими є питання, спрямовані на поглиблення та активізацію сюжету конфлікту. Мовленнєва стратегія пов'язана з емоційно-раціональними поведінки. Велику роль у процесі розкодування інформації відіграє інтонація. Так, поєднання питальної інтонації з окличною виражає підвищену агресивність, вказує на дратівливе ставлення мовця до висловленого опонентом. Наприклад:

– *Слухай, що за діла? Ти що з мою Ольгою в бапачки заходиш?*

– *Хто?! Я!? Не свисти! Дивися за своєю Ольгою сам пітше, ні на кого стрілки не переводь!*

Такі речення можна визначити як фразеосхеми-заперечення з підвищеним рівнем агресії.

У чоловічому мовленні сюжет конфліктної ситуації більш динамічний, аніж у суперечці жінок. Майже завжди чоловіки при з'ясуванні стосунків використовують жаргонний та обценний вокабуляр. Питання-перепитування характеризуються підвищеною

інтонацією і повторенням елементів ненормативної лексики. Наприклад:

– *Ти шо, козел, не бачиш, куди преш?*

– *Я козел?! Сам ти козел, бик вонючий!*

Як і в попередніх випадках у відповіді може міститися повторення займенника, часток *то, це*. Наприклад: *Я, я козел?! / То я козел?!* Вони є своєрідним переходом до погрози-відповіді. Ця тактика використовується при реакції на вербальну образу, реалізовану у сварці засобами жаргонної та обценної лексики. Наприклад:

– *Слухай, ти, пось сохатий!*

– *Я пось?! Я?! Сам ти пось!*

Децо інший стильовий відтінок має питання-уточнення, яке ставиться після прямої погрози. Наприклад:

– *Та я тобі пасть порву!*

– *Кому?! Мені?! Жгребла ще не дорости до моєї пасті.*

Використання ненормативної лексики поглиблює конфлікт, робить комунікативний акт більш драматичним і вимагає відповіді того ж рівня. Навіть якщо питання стосується реальної дії, проте мовець дозволив собі різку негативну оцінку іншого учасника конфлікту, то реакція цього учасника часто стосується насамперед негативної оцінки. Наприклад:

– *Ти шо, козел, не бачиш, куди преш?*

– *Я? Я козел?! Сам ти козел, бик вонючий.*

Одним із основних вербальних маркерів конфліктної ситуації є директиви. Наказ в міжособистісному конфлікті концентрується навколо лексем *іди, замовкни* та їх жаргонних і обценних відповідників: *чеши, масти, кантач, заткнись, закрий пасть* тощо. Такі питальні конструкції, як *Ти тідеши звідси? Ти заткнешися нарешті, чи ні?* та ін. є синонімічними варіантами спонукальних речень *Іди звідси! Заткнись!* Використання імперативних конструкцій комунікативного акту є спробою уточнити ролі учасників конфлікту: наказує той, хто сильніший. Для того, щоб не втратити своєї значущості, опонент не тільки не може виконати наказаного, але мусить відповісти (навіть і тоді, коли він є значно слабшим).

Повторення наказу, як і будь-яке інше повторення, неефективне як дія і суперечить мовним законам, тому замість нього використовуються питання-підтвердження наказу. Їхнім лексичним

центром є слова *чути, розуміти* та їх ненормативні відповідники: *Що, недочує? Поеторити? Ти не понає? До тебе дійшло? Ти ще не ерубався?*

У реальному спілкуванні часто відбувається накладання і складне переплетіння різної мети і кількох намірів мовця. Пряма погроза – найяскравіший вербальний маркер будь-якої конфліктної ситуації-сварки – відрізняється від інших різновидів висловлювань своєю специфічною інтенцією – волевиявленням мовця, спрямованим на те, щоб примусити опонента виконати якусь дію або не виконувати її. Паралельно з директивними формами вербальної агресії використовуються питання-погрози. Наприклад: *Що, в морду хочеш? Дати в чан? Що, нариваєшся? На перо напавиш? Що, фінгала просиш?*

Питання є дієвим засобом в мовленні опонента. Особливо ефективними є питання-ігнорування погрози, за допомогою яких опонент не тільки проявляє свою рівність із тим, з ким сперечається, але й намагається довести свою невразливість. Наприклад:

– *Йди звідси, коза драна.*

– *А то що ти мені зробиш? / А то що буде? / Чуєш, хто тебе боїться? / Що, тебе ще хтось боїться?*

Питання можуть виконувати роль фрази, за допомогою якої применшується значущість опонента, нівелюється роль його слів. Наприклад:

– *Ти чого сюда прийшла? Вати звідси!*

– *А ти хто така, щоб мені наказувати?*

Сварка найчастіше реалізується як комунікативний акт між двома особами. Втручання третьої особи не завжди доречне і сприймається учасниками конфлікту або одним із них як явище небажане. Засобом заборонити третьому учаснику втручатися в суперечку є питання-заборони. Наприклад:

Галя. Народ, ви не бачили мою книжку?

Оля. Я її позичила дівчатам з 12-ої (кімнати).

Галя. Що ти вічно керуєш моїми речами. Надоїло вже!

Оксана. Галка, та що ти піднімаєш сварку?

Галя. А ти не пізь, яке твоє діло? / А ти чого втручаєшся? / А тебе хто просить вмішуватися? / А ти чого свого носа сунеш, куди не треба?

Конситуція сварки будується з реплік опонентів, і, отже, ідея протистояння закладена в її природі. Оскільки суб'єкту-інвектору належить ініціатива в мовленнєвій інтеракції, значну роль у досягненні перлокутивного ефекту відіграють саме його мовленнєві тактики. Стратегія опонента великою мірою визначається використанням питальних конструкцій.

Залежно від комунікативного наміру мовця в конситуації сварки використовуються прямі й непрямі мовленнєві акти. До перших відносяться питання, спрямовані на отримання певної інформації. Непрямими мовленнєвими актами є питальні фразеосхеми, тобто конструкції, що використовуються з невластивими їм денотативними значеннями. До них належать: 1) питання, що вказують на невідповідність дій особи загальноприйнятим нормам поведінки; 2) питання-заперечення; 3) питання-сумніви; 4) питання-применшення провини; 5) питання-заперечення з підвищеним рівнем агресії; 6) питання-перехід до негативної реакції; 7) питання-спонукання; 8) питання-повторення наказу; 9) питання-погрози; 10) питання-ігнорування погрози; 11) питання-нівелювання слів опонента; 12) питання-заборони втручатися. В усіх цих конструкціях на перший план висувуються інтонаційно-емотивні, а не семантичні характеристики.

Питальні речення відзначаються різним імпліцитно закодованим у них ступенем погроз. У питаннях із самостійним семантичним наповненням найнижчий ступінь імпліцитно закодованої погрози. Найчастіше вони використовуються у ролі початку конфліктних дій. У питаннях, що використовуються з метою підтримання, розвитку конфлікту, ступінь погрози або спадає, або зростає від прихованого до відкритого у питаннях-погрозах.

Сказане ще раз підтверджує тезу про те, що комунікативно-прагматичний аспект синтаксису творять непрямі мовленнєві акти [Невідомська: 77].

Висвітлені у статті проблеми стосуються досліджень у сфері конфліктології і можуть бути використані для розробки методики управління конфліктом в усіх його аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

Байрамуков: Байрамуков Р. М. Речевое действие угрозы и интеракциональное доминирование в речевом событии ссоры в рассказах В.М.Шукшина// Международная научная конференция “Изменяющийся языковой мир” . – Пермь. – 2001 // <http://language.psu.ru/bin/forum.cgi?lang=rus>

Богушевич: Богушевич Д. Г. Опыт классификации эпизодов вербального общения// Языковое общение: процессы и единицы. – Калинин, 1988. – С. 13-21.

Загнітко: Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ. – 2001. – 662с.

Невідомська: Невідомська Л. Імплицитність висловлювань, що реалізують непрямі мовленнєві акти// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2002. – Вип. IX. – С. 73-82.

Остин: Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. – 1986. – С. 22-140.

Серль: Серль Дж. Что такое речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. – 1986. – С. 151-169.

Третьякова: Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи// Известия уральского государственного университета. – 2003. – № 27. // <http://proceedings.usu.ru/>

Natalija Parasin, Volodimir Tsal. Question as a constructive element of conflict – quarrel. Clause is devoted to problems connected to research of the factors, which cause disgarmony in dialogue. The basic types of the interrogative offers which function in consitjuation of quarrelare characterized.

Key words: conflict, speech act, quarrel, interrogative offer.

Наталія Попова (Харків)

АНГЛІЦИЗМИ ТА АСПЕКТИ ЇХ ЗАСВОЄННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ